

УДК 811. 161. 2'371

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ПРОСТОРУ У ПОЕЗІЇ Ю. АНДРУХОВИЧА

Головіна В. С.

*Харківський національний педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна*

У статті аналізуються мовні засоби вираження художнього простору в поезії Ю. Андруховича. Досліджується структура художнього простору в поезії у зв'язку з лексико-семантичними засобами вираження реалістичного, ідилічного простору і різних явищ, що визначають його. Розглядаються питання про традиції та новаторство, динаміку розвитку мовного образу світу поета.

Ключові слова: картина світу, мовний образ світу, простір, мовний образ простору, простір «низу», простір «верху».

У літературознавстві вже міцно увійшли поняття літературного простору й часу – хронотопу. У працях М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Д. Лихачова ґрунтовно доведено, що художній світ, як і світ об'єктивний, не існує поза простором і часом, бо саме простір і час є формами їх існування, їх обов'язковими атрибутами. Хронотоп визначає художню єдність літературного твору у його відношенні до реальної дійсності. Мова просторових відношень виявляється одним з основних засобів осмислення дійсності. На думку Ю. Лотмана, поняття «високий – низький», «правий – лівий», «близький – далекий», «відкритий – закритий», «обмежений – необмежений», «дискретний – неперервний» виявляються матеріалом для побудови культурних моделей із зовсім непросторовим змістом і набувають значення: «цінний – нецінний», «гарний – поганий», «свій – чужий», «доступний – недоступний», «смертний – безсмертний» та ін. Найбільш загальні соціальні, релігійні, політичні, моральні моделі світу, за допомогою яких людина на різних етапах своєї духовної історії осмислює оточуюче її життя, виявляються незмінно наділеними просторовими характеристиками то у вигляді протиставлення «небо – земля» або «земля – підземне царство» (вертикальна трьохчленна структура, організована на осі верх – низ), то у формі якоїсь соціально-політичної ієрархії з відміченим протиставленням «верхів» «низам», то у вигляді моральної відміченості протиставлення «праве – ліве». Уявлення про «звеличуючі» та «принижуючі» думки, заняття, професії, ототожнення «близького» із зрозумілим, своїм, рідним, а «далекого» із незрозумілим та чужим – все це поєднується у певні моделі світу, наділені виразними просторовими ознаками [7, с. 267].

Історичні й національно-мовні моделі простору стають організуючою основою для побудови «картини світу» – цілісної ідеологічної моделі, притаманної даному типу культури або окремому індивіду. На фоні цих побудов стають значимими і

окремі просторові моделі, що створюються тим чи іншим текстом або групою текстів.

На думку Л. Лисиченко, проблема мовного вираження простору в українській поезії є *актуальною*, складною, вона заслуговує пильної уваги дослідників, бо дає цінні матеріали для розуміння не тільки явищ літератури, мови, етики, а й того, що ми сьогодні називаємо ментальністю народу [5, с. 6].

Мета статті – розглянути особливості об'єктивізації мовними засобами просторових концептів у поезії постмодернізму, зокрема у творчості Юрія Андруховича, на прикладі його збірки «Екзотичні птахи та рослини» (1991).

В українській літературі Ю. Андруховича не випадково називають «конкістадором образно-художнього мислення» (Я. Голобородько): він розширює масштаби зору і мисленнєві координати сучасного літературного процесу, ламає стереотипи і сталі естетичні канони, позбувається тривіальних та банальних форм у своєму літературному іміджі, пропонуючи взамін нові парадигми поетичного думання. Творчість Андруховича – це постійне долаання суперечностей між лінійністю письма і нелінійністю мислення на абсолютно усіх вимірах – від фабули, лексики і лексичної культури до інтонації, тональності та енергетики слова. Ще замолоду обравши кращі традиції роботи над словом і смислом та віддавшись інтуїції, він будує власну концепцію вірша, спрямовану на «фонетичну ефектність, рокнрольну гостроту ритмічної структури, несподіваність рими, багатство, точність і – головне – цілковиту іновативність, драстичну і рідко вживану лексику, що в ній архаїка сусідувала б зі сленгом, а ейфорійна піднесеність – із межевою обценністю... Все це не могло не породити культу мови. Я жив із нею, наче з коханкою...» [2, с. 64].

Тексти поезій зі збірки поета «Екзотичні птахи та рослини» динамічні та багатозначні, вони залишають за читачем право на вільне прочитання та трактування символів у них. Андрухович грає з текстом, грає в текст, відображаючи та переломлюючи в ньому реальний світ. Більше того, він створює модель власного світу, заснованого на образах, що виникають у підсвідомості. У поезіях дуже мало розділових знаків, іноді важко зрозуміти, де початок, а де кінець фрази, в чому реалізується принцип децентрації, характерний для постмодернізму.

Мовна картина світу Ю. Андруховича ґрунтується на реаліях українського довкілля. Для поета простір – явище всеосяжне. І одним з образів поезії є місто. Це слово виступає у поета у прямому значенні:

Живуть під містом люди [1, с. 76];
 Але яке внизу лежало місто! –
 достоту, як завершений офорт [1, с. 95].

Слово місто набуває у Андруховича узагальненого значення, значення утопії, безвихідного, неживого місця, яке чітко обмежене, має непорушні кордони:

Повертаємся, всіявши зойком оazi;
 кров на піхвах, засмага східна.
 Та зачинене місто, мов острів прокази,
 або клітка, в якій єхидна [1, с. 19];
 Є міста, до яких неможливо зайти через браму.
 Є міста, до яких неможливо зайти [1, с. 90];

Живуть під містом люди.

Під містом. Тільки міста вже нема [1, с. 76].

І разом з тим, місто для поета конкретне, про що свідчать назви явищ, подій, дій, які відбуваються в місті: живуть кити під містом; живуть під містом леви та ін.

Про узагальнене значення слова місто свідчить, зокрема, те, що поет рідко подає власні назви міста:

Ми йшли пісками міст, мов митарі за митом,
обсипані зірками й пухом із тополь,
наповнивши завулки світлом і блакитом,
скоривши Неаполь, Марсель та Леополь [1, с. 4].

Ці й подібні назви уточнюють зміст образу й слова місто в поетичній картині письменника. Тому, на наш погляд, у слова місто є два значення: одне – це загальне значення-символ, місто з його найхарактернішими ознаками, а друге – це конкретне значення «місто Неаполь» чи «місто Марсель». Перше значення ґрунтується на поняттєвій основі лексичного значення, а в другому – на перше місце ставиться його денотативний, предметний компонент.

Порівняння «місто немов сузір'я» [1, с. 94] ще раз доводить, що у свідомості поета – це щось зникаюче, непостійне, таке, що людина перестає помічати з настанням ранку. Місто в поезії Андруховича не живе і не рухливе, адже жодного разу не персоніфікується через сполучення з дієсловами, які виражають дії, характерні для живих істот.

Простір міста характеризується назвами численних реалій, що є його ознаками. Ю. Андрухович використовує слова вулиця, завулок, околиця, площа, ринок тощо.

У поезії Андруховича на противагу сумному, замкненому, тісному простору міста постає ідилічний відкритий простір і традиційна лексика для його відображення: ліс, узлісся, галявина, пагорб, степ тощо. Це традиційний простір України. Відкритий простір степу чи поля символізує для поета волю, безмежжя просторів. Для посилення ефекту протиставлення, він вживає антоніми: вольність – тіснота:

а бий вас лиха година
з вашою тісністю
скочив на вірного коника
та й поїхав у небо
ось тут мені степ і воля [1, с. 70].

Слова степ та воля будуть у даному випадку контекстуальними синонімами.

Також слово небо тут для Андруховича – «широкий простір», не обмежений якимись рамками, а не верхня межа простору земного.

Для змалювання ідилічного простору поет також вживає велику кількість флоризмів, наприклад: бузина, калина, латаття, ліщина, липа, малина, ожина, очерет, порічка, суниця тощо:

Як і колись шепотітимеш,
мов заклинання: «Бузина,
калина, чорниця, шипшина, бузок!»
Впізнаватимеш кожен прожилок
на листках, і кожну ягоду, і піщинку,

бо всьому є своя назва,
яко на землі, так і на небі... [1, с. 24].

Ці флорони виступають у його творах тільки як засіб зображення простору, а не як самостійний предмет змалювання. І ці назви рослин традиційні для української природи.

«Верх» у поезії Ю. Андруховича в основному обмежується небом, небесами, небокраєм. Слово небо в основному вживається у прямому значенні й позначає «видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола» [СУМ, с. 249]:

виглядаєш з неба бодай комету
і болить світло в темницях мозку [1, с. 37];
потім я жив на світі, де в небі птахи і духи,
і жодного апарату, важчого від повітря [1, с. 56].

Здавна темний колір неба вважався в народі передвісником негоди, біди, Андрухович змальовує небо чорним у своїх віршах, коли хоче показати тяжкість ситуації, її сумну безкінечність:

Мій пане, який нерозумний світ!..
Яка на румовище сходить журба!
Під небом, чорним, ніби графіт,
конаю в піску. І грифон з герба [1, с. 18];
... Дні твої, наче вода.
Небо запнулося чорним. Допишуєш пані:
сього року, здається, знову рушить орда... [1, с. 66]

Ще слово небо поет вживає у значенні потойбічного світу:

бо ніхто з нас ніколи не вернеться
і в поході точнісінько як на небі
колеса співають
і горілки не дають [1, с. 72].

Таким чином, можна зробити *висновок*, що цілісний ідеологічний простір Ю. Андруховича як представника постмодернізму визначається перш за все соціально-історичними та культурними умовами. Простір міста похмурий, обмежений з усіх боків, закритий. На противагу йому автор подає більш емоційний, оптимістичний ідилічний простір степу, той, до якого він так прагне у своїх мріях. Саме такою ідилічною, вільною мріє поет побачити нашу країну:

Бережи ж Господи хоч цю
україну небесну [1, с. 71].

Словниковий склад поезій Ю. Андруховича надзвичайно багатий і різноманітний. Це і традиційна лексика, і авторські новотвори. У віршах багато символів та інтерконтекстів, що створює матеріал для нашого *подальшого дослідження*.

Список літератури

1. Андрухович Ю. І. Екзотичні птахи і рослини: Поезії / Ю. І. Андрухович. – К.: Молодь, 1991. – 104с.
2. Андрухович Ю. І. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода / Ю. І. Андрухович // Слово і час. – 1999. – № 3. – С. 61-66.

3. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
4. Лисиченко Л. А. Мовний образ простору і психологія поета: Наукова монографія / Л. А. Лисиченко, Т. В. Скорбач. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. – 160 с.
5. Лисиченко Л. А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору / Л. А. Лисиченко // Лінгвістичні дослідження. Науковий вісник. Харків: ХДПУ, 1997. – Вип.3. – С. 3-6.
6. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М.: Наука, 1979. – 350 с.
7. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман. – М.: Наука, 1970. – 384 с.
8. Лотман Ю. М. Проблемы художественного пространства в прозе Гоголя / Ю. М. Лотман // Труды Тартусского университета по русской и славянской филологии. – Тарту, 1968. – Вып. 209. – С. 75-94.

Головіна В. С. **Вербалізація художественного простору в поезії Ю. Андруховича** // *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.384-388.

В статье анализируются языковые средства выражения художественного пространства в поэзии Ю. Андруховича. Исследуется структура художественного пространства в поэзии в сочетании с лексико-семантическими средствами выражения реалистического, городского, идеального пространства и различных определяющих его явлений. Рассматриваются вопросы традиций и новаторства, динамики развития языкового образа мира поэта.

Ключевые слова: картина мира, языковой образ мира, пространство, языковой образ пространства, пространство «низа», пространство «верха».

Golovina V. **The art space verbalization in the poetry of Y. Andrukhovych** // *Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatios»*. – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.384-388.

The article deals with the language ways of expression of art space in Y. Andrukhovych's poetry. The comparison of art space structure will be carried out in connection with lexical and semantic ways of realistic, urban, ideal space expression and different phenomena determined it. The questions on traditions and innovation, dynamic of development of a language image of the world at the poet are examined.

Key words: picture of the world, language image of the world, space, language image of space, space of "bottom", space of "top".

Поступила до редакції 20.04.2011 р.